

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра екології, географії та туризму

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри

_____ проф. Лико Д.В.

« ____ » _____ 2018 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ВК 05 «Соціально-гігієнічний моніторинг»

Галузь знань: 10 «Природничі науки»

Спеціальність: 101 «Екологія», спеціалізіція - радіоекологія

Рівень підготовки: магістри

Інститут педагогіки і психології РДГУ

Психолого-природничий факультет

Рівне – 2018-2019 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Соціально-гігієнічний моніторинг» для студентів за напрямом підготовки 10 «Природничі науки», спеціальністю 101 «Екологія», спеціалізація - радіоекологія.

« 25 » 08 2018 року — 12 с.

Розробники:

Д.В. Лико, д.с.-г.н., проф.,

О.І. Портухай, к.с.-г.н., доц.,

А.В. Лисиця, д.б.н., проф.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри екології, географії та туризму
Протокол від „ ” серпня 2018 року № .

Завідувач кафедри _____ (Лико Д.В.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

« » 08 2018 року

© ББК Д.В. Лико, О.І. Портухай, А.В. Лисиця, 2018 рік

© РДГУ, 2018 рік

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів 3	Галузь знань 10 «Природничі науки»	Обов'язкова	
	Напрямок підготовки 101 «Екологія»		
Модульних блоків — 2	Спеціалізація - радіоекологія	Рік підготовки:	
Змістових модулів — 3		5-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____ (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин — 90		10-й	11-й
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних — 2,0 самостійної роботи студента — 4,0	Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр	14 год.	
		Практичні	
		16 год.	
		Самостійна робота студента	
		60 год.	
		Аудиторна індивідуальна робота: год.	
Вид контролю: залік			

Примітка. Співвідношення аудиторних годин до самостійної роботи студента 1:2 (для денної форми навчання).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Соціально-гігієнічний моніторинг» є формування у студентів теоретичних знань та практичних навичок, необхідних для роботи у державних та відомчих установах, що здійснюють моніторинг, спостереження, аналіз, оцінку і прогноз середовища життєдіяльності людини, а також виявляти причинно-наслідкові зв'язки між станом здоров'я населення та впливом на нього факторів середовища життєдіяльності людини.

Для цього, згідно з державним стандартом, передбачається формування у здобувачів вищої освіти комплексу знань, умінь та навичок для застосування в професійній діяльності у сфері екології, охорони довкілля та збалансованого природокористування через теоретичне та практичне навчання.

Теоретичний зміст предметної області передбачає розуміння основних понять, концепцій, принципів природничих наук, сучасної екології та їх використання для охорони навколишнього середовища, збалансованого природокористування та сталого розвитку. Застосування концепцій, теорій та наукових методів природничих наук для розв'язання спеціалізованих задач з соціально-гігієнічного моніторингу та вирішення практичних екологічних проблем, які характеризуються комплексністю, невизначеністю умов.

Студент має оволодіти методами збирання, обробки та інтерпретації результатів соціально-гігієнічного моніторингу та інших екологічних досліджень; навичками науково-виробничої, проектної, організаційної та управлінської діяльності; здатністю до педагогічної та просвітницької діяльності в сфері екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні оволодіти наступними

компетентностями:

ЗК 1 Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 2. Здатність приймати обґрунтовані рішення

ЗК 6. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 9. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ФК 1. Здатність демонструвати спеціалізовані знання на рівні новітніх досягнень, необхідні для дослідницької та/або інноваційної діяльності у сфері екології, радіоекології, охорони довкілля та збалансованого природокористування.

ФК 2. Здатність застосовувати міждисциплінарні підходи при критичному осмисленні радіоекологічних проблем.

ФК 8. Здатність розуміти і враховувати фізико-хімічні властивості, загальні механізми поведінки радіонуклідів в навколишньому середовищі, механізми дії іонізуючого випромінювання на живі організми та екосистеми, що впливають на реалізацію технічних рішень щодо вирішення практичних радіоекологічних завдань.

ФК 11. Здатність виявляти динаміку радіологічних показників, які характеризують стан довкілля за визначеними методиками з використанням дозиметричного та радіометричного обладнання.

Забезпечення програмних результатів навчання (ПРН):

- Знати та розуміти фундаментальні і прикладні аспекти наук про довкілля.
- Знати основні концепції природознавства, сталого розвитку і методології наукового пізнання.
- Уміти використовувати фундаментальні екологічні закономірності у професійній діяльності.
- Інтегрувати знання з різних галузей для вирішення теоретичних та/або практичних задач і проблем.
- Використовувати сучасні методи обробки і інтерпретації інформації при проведенні екологічних досліджень та/або інноваційної діяльності.
- Використовувати сучасні інформаційні ресурси з питань екології, природокористування та захисту довкілля.
- Уміння самостійно планувати виконання дослідницького та/або інноваційного завдання та формулювати висновки за його результатами.

- Знати сучасні методи та інструментальні засоби екологічних досліджень, у тому числі методи та засоби математичного і геоінформаційного моделювання.
- Доносити професійні знання, власні обґрунтування і висновки до фахівців і широкого загалу.
- Оцінювати можливий вплив техногенних об'єктів та господарської діяльності на довкілля
- Застосовувати нові підходи для вироблення стратегії прийняття рішень у складних непередбачуваних умовах.
- Виявляти проблемні ситуації;
- Приймати обґрунтовані рішення та нести відповідальність за результати своєї професійної діяльності;
- Демонструвати обізнаність щодо новітніх принципів та методів захисту навколишнього середовища
- Вибирати оптимальну стратегію господарювання та/або природокористування в залежності від екологічних умов.
- Демонструвати виконання професійних завдань у стандартних та невизначених ситуаціях.

На вивчення предмету відводиться 90 год., 3 кредити ECTS.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Методологічні аспекти соціально-гігієнічного моніторингу

Лекція 1. Поняття соціально-гігієнічного моніторингу та структура сфери функціонування системи охорони здоров'я. Мета, завдання та порядок проведення соціально-гігієнічного моніторингу. організаційні аспекти. Структурування сфери функціонування системи охорони здоров'я, яке передбачає методологічну єдність державної політика у сфері охорони здоров'я, здоров'я населення, формування здорового способу життя, діяльність санітарно-епідеміологічної служби, організації медичної допомоги, фінансових та кадрових ресурсів охорони здоров'я, інформаційного та наукового забезпечення.

Лекція 2. Основні методи і принципи проведення соціально-гігієнічного моніторингу. Основні методи і методики проведення соціально-гігієнічного моніторингу. Принципи проведення соціально-гігієнічного моніторингу. Медичні, санітарно-гігієнічні, статистичні. Методи оцінювання забруднення ґрунтів, повітря, води, продуктів харчування. Біоіндикація, радіологічні методи. Методи аналітичних визначень складу і властивостей забруднювальних речовин.

Змістовний модуль 2. Моніторинг стану здоров'я населення

Лекція 3. Здоров'я людини, основні фактори впливу на здоров'я. Фактори, що впливають на здоров'я людини. Критерії та групи здоров'я. Індикатори здоров'я населення. Різновиди узагальнених індексів для комплексної оцінки стану здоров'я. Відмінностей у стані здоров'я населення залежно від рівня матеріального добробуту. Здоров'я сільських мешканців та фактори що його зумовлюють. Шляхи вирішення технологічних і організаційних питань з упровадження автоматизованої системи управління санітарно-гігієнічним моніторингом.

Лекція 4. Моніторинг складових системи охорони здоров'я та їх науковий супровід. Моніторинг здоров'я населення, постраждалого внаслідок аварії на ЧАЕС. Моніторинг виконання міжнародних, державних та регіональних цільових програм в галузі охорони здоров'я. Моніторинг демографічних процесів.

Змістовий модуль 3. Моніторинг середовища життєдіяльності людини

Лекція 5. Санітарно-гігієнічний моніторинг умов праці. Структура інформаційно-алгоритмічного забезпечення санітарно-гігієнічного моніторингу та вимоги до створення автоматизованої інформаційної експертно-аналітичної системи формування та оцінки баз даних щодо умов праці, прогнозування їх впливу на здоров'я працюючих.

Лекція 6. Санітарно-гігієнічний моніторинг води, повітря, ґрунтів, продуктів харчування. Визначення рівня забруднення питної води та води природних водойм. Визначення рівня забруднення атмосферного повітря. Визначення рівня забруднення ґрунтів, в т.ч. сільськогосподарського призначення. Визначення рівня забруднення продуктів харчування.

Лекція 7. Стан здоров'я населення в залежності від умов проживання та особливостей харчування. Аналіз стану навколишнього середовища на підставі інтегральних критеріїв оцінки стану здоров'я населення. Визначення очікуваних ефектів у стані здоров'я населення в залежності від рівня забруднення атмосферного повітря. Закономірності формування променевого навантаження людини в місцях проживання, його гігієнічна оцінка та шляхи зниження. Гігієнічна оцінка протирадіаційного захисту персоналу і радіаційної безпеки пацієнтів при застосуванні радіонуклідів та інших джерел іонізуючих випромінювань в лікувальних закладах. Особливості харчування населення України та їх вплив на здоров'я. Якість та безпека продуктів харчування. Контроль та основні пріоритети щодо якості та безпеки продуктів харчування.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1. Поняття соціально-гігієнічного моніторингу, його значення												
Змістовий модуль 1. Методологічні аспекти соціально-гігієнічного моніторингу												
Тема 1. Поняття соціально-гігієнічного моніторингу. Структура сфери функціонування системи охорони здоров'я.	12	2	2			8						
Тема 2. Основні методи і принципи проведення соціально-гігієнічного моніторингу.	12	2	2			8						
Змістовний модуль 2. Моніторинг стану здоров'я населення												
Тема 3. Здоров'я людини, основні фактори впливу на здоров'я.	12	2	2			8						
Тема 4. Моніторинг складових системи охорони здоров'я та їх науковий супровід.	6	2	-			4						
Змістовий модуль 3. Моніторинг середовища життєдіяльності людини												
Тема 5. Санітарно-гігієнічний моніторинг умов праці.	12	2	2			8						
Тема 6. Санітарно-гігієнічний моніторинг води, повітря, ґрунтів, продуктів харчування.	24	2	6			16						

Тема 7. Стан здоров'я населення в залежності від умов проживання та особливостей харчування.	12	2	2			8						
Модуль 2												
Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНО-ГІГІЄНИЧНОГО МОНІТОРИНГУ, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ												
Змістовий модуль 1. Методологічні аспекти соціально-гігієнічного моніторингу												
Тема 1. Поняття соціально-гігієнічного моніторингу. Структура сфери функціонування системи охорони здоров'я.	12	2	2			8						
Тема 2. Основні методи і принципи проведення соціально-гігієнічного моніторингу.	12	2	2			8						
Змістовний модуль 2. Моніторинг стану здоров'я населення												
Тема 3. Здоров'я людини, основні фактори впливу на здоров'я.	12	2	2			8						
Тема 4. Моніторинг складових системи охорони здоров'я та їх науковий супровід.	6	2	-			4						
Змістовий модуль 3. Моніторинг середовища життєдіяльності людини												
Тема 5. Санітарно-гігієнічний моніторинг умов праці.	12	2	2			8						
Тема 6. Санітарно-гігієнічний моніторинг води, повітря, ґрунтів, продуктів харчування.	24	2	6			16						
Тема 7. Стан здоров'я населення в залежності від умов проживання та особливостей харчування.	12	2	2			8						
Усього годин	90	14	16			60						

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Визначення та порядок проведення соціально-гігієнічного моніторингу, моніторинг складових системи охорони здоров'я та моніторинг демографічних процесів	2
2	Індикатори здоров'я людини. Оцінка стану здоров'я населення за інтегральними показниками	2
3	Визначення оцінки ризику для здоров'я населення від забруднень довкілля.	2
4	Проведення соціально-гігієнічного моніторингу умов праці і санітарно-гігієнічна оцінка приміщень	2
5	Визначення впливу забруднення атмосферного повітря на життя і здоров'я людей	2
6	Визначення впливу забруднення води повітря на життя і здоров'я людей	2
7	Визначення впливу забруднення ґрунту на життя і здоров'я людей	2
8	Визначення впливу забруднення продуктів харчування на життя і здоров'я людей	2
Разом		16

6. Самостійна робота

Зібрати дані спостережень за впливом на здоров'я людини

Варіант 1.
вірусів

Варіант 2.
бактерій

Варіант 3.
паразитів

Варіант 4.
хімічних факторів

Варіант 5.
шуму

Варіант 6.
вібрації

Варіант 7.
ультразвуку

Варіант 8
інфразвуку

Варіант 9.
теплового випромінювання

Варіант 10
іонізуючого випромінювання

Варіант 11.
харчування

Варіант 12
водопостачання

Варіант 13
умов побуту, праці і відпочинку

Варіант 14
соціальних умов

Варіант 15
структури і якості харчування

Варіант 16
забруднення повітря

та оформити у вигляді доповіді з використанням презентації.

7. Індивідуальні завдання

1. Визначення та порядок проведення СГМ.
2. Основні завдання СГ моніторингу.
3. Методичні, методологічні та організаційні аспекти СГМ.
4. Державна політика у сфері охорони здоров'я.
5. Формування здорового способу життя.
6. Діяльність санітарно-епідеміологічної служби.
7. Організація медичної допомоги.
8. Фінансові та кадрові ресурси охорони здоров'я.
9. Інформаційне та наукове забезпечення охорони здоров'я.
10. Відмінності у стані здоров'я населення залежно від рівня матеріального добробуту
11. Моніторинг складових системи охорони здоров'я та їх науковий супровід

12. Моніторинг здоров'я населення, постраждалого внаслідок аварії на ЧАЕС
13. Моніторинг виконання міжнародних, державних та регіональних цільових програм в галузі охорони здоров'я
14. Моніторинг демографічних процесів.
15. Основні визначення здоров'я людини.
16. Фактори, що впливають на здоров'я людини.
17. Критерії та групи здоров'я людини.
18. Індикатори здоров'я населення.
19. Різновиди узагальнених індексів для комплексної оцінки стану здоров'я.
20. Оцінка стану здоров'я населення України за інтегральними показниками.
21. Діагностика зв'язку між впливом факторів навколишнього середовища та станом здоров'я населення.
22. Соціально-гігієнічний моніторинг, за умовами праці.
23. Соціально-гігієнічний моніторинг стану здоров'я працюючих.
24. Описати функціональну схему інформаційного забезпечення медичних послуг
25. Вплив забруднення навколишнього середовища на життя і здоров'я людей
26. Вплив атмосферних забруднень на життя і здоров'я людей
27. Кислотні дощі і здоров'я населення.
28. Токсична дія забруднюючих речовин у водоймах Вплив звуків на людину
29. Біологічна дія різних видів випромінювання
30. Біологічне забруднення і хвороби людини
31. Харчування і здоров'я людини
32. Якість продуктів харчування
33. Причини погіршення якості харчової продукції

8. Методи навчання

1. Базові конспекти лекцій.
2. Лекції на електронних носіях.
3. Матеріали для самостійного вивчення на електронних носіях.
4. Пояснення, бесіди, дискусії, дослідницькі роботи.

9. Методи контролю

Контроль знань з дисципліни “Соціально-гігієнічний моніторинг” викладач здійснює за рейтинговою системою. Результати навчальної діяльності студентів оцінюють за 100-бальною шкалою.

Форми і методи контролю:

- модульний контроль аудиторної і самостійної роботи студентів;
- модульний залік;
- тестовий контроль;
- комплексна контрольна робота (ККР);

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота					AIP	CPC	ІНДЗ	Залік	Сума
№ 1	№ 2.		№ 3						
Т 1,2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6,7					
10	10	10	10	10	5	5	10	30	100

T1, T2... T7 - теми лекцій.

10. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
82–89	B	добре	
74–81	C		
64–73	D	задовільно	
60–63	E		
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

11. Методичне забезпечення

1. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Соціально-гігієнічний моніторинг» для студентів напряму 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування».

2. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів з дисципліни «Соціально-гігієнічний моніторинг» для студентів напряму 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування».

3. Методичні рекомендації з підготовки практичних занять студентів з дисципліни «Соціально-гігієнічний моніторинг» для студентів напряму 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування».

4. Тестові завдання для здійснення проміжного контролю знань з дисципліни «Соціально-гігієнічний моніторинг» для студентів напряму 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування».

6. Тестові завдання для здійснення підсумкового контролю знань з дисципліни «Соціально-гігієнічний моніторинг» для студентів напряму 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування».

12. Рекомендована література

Базова:

1. Гігієна та екологія: Підручник / За ред. В.Г. Бардова. – Вінниця: Нова книга, 2006. – С. 485-492.
2. Гігієна праці (методи досліджень та санітарно-епідеміологічний нагляд) / За редакцією А.М. Шевченка, О.П. Яворівського. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 528 с.
3. Моніторинг соціальних процесів в Україні / За ред. І.К. Бондар, Г.В. Ярошенко, В.І. Науменко, Н.А. Соколенко. – К.: Знання, 1999. – 260 с.
4. Стан здоров'я населення України та результати діяльності закладів охорони здоров'я (Щорічна доповідь. 2000 рік) / За ред. міністра охорони здоров'я України В. Москаленка. – К., 2001. – 304 с.
5. Стан здоров'я населення України та діяльність медичної галузі (2001 р.). – К., 2002. –

384 с.

6. Методичні вказівки для підготовки до практичних занять з дисципліни «Соціально-гігієнічний моніторинг» для студентів напряму 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» спеціальності 8.04010601 «Екологія та охорона навколишнього середовища» / Д.В. Лико, О.Б. Грицик, О.І. Портухай. - Рівне : РДГУ, 2014.-16 с.
7. Методологія та організація наукових досліджень (в екології): Підручник / М.О. Клименко, В.Г. Петрук, В.Б. Мокін, Н.М. Вознюк. - Херсон: Олді-плюс, 2012. - 474 с.

Рекомендована:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок проведення державного соціально-гігієнічного моніторингу» від 22 лютого 2006 р. N 182 Київ
2. Овчаров В.К. Методологические и организационные подходы к развитию социально-гигиенического мониторинга здоровья населения // Здравоохран. Рос. Федерации. – 2002. – №5. – С. 26–29.
3. Трешутин В.А., Егоров И.А. Социально-гигиенические аспекты мониторинга и оценки эффективности деятельности лечебно-профилактических учреждений // Здравоохран. Рос. Федерации. – 2000. – №2. – С. 36–38.
4. Щербаков К.П. Использование данных социально-гигиенического мониторинга для оценки влияния факторов среды обитания на здоровье населения // Здравоохран. Рос. Федерации. – 2002. – №5. – С. 28–30.
5. Грузева Т.С. Факторы риска в формировании здоровья населения // Здравоохран. Рос. Федерации. – 2003. – № 2. – С. 9–16.
6. Дартау Л.А., Захаров В.Н. Медико-социальные аспекты мониторинга здоровья населения // Пробл. соц. гигиены, здравоохран. и истории медицины. – 1999. – №3. – С. 10–14.
7. Москаленко В.Ф. Стан формування нормативно-правової бази з питань охорони здоров'я України та відповідність наказів МОЗ чинному законодавству // Вісн. соц. гігієни та орг. охорони здоров'я України. – 2000. – № 1. – С.26–28.
8. Мягченко О. П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства : навчальний посібник / Олександр Мягченко. - К. : Центр учбової літератури, 2010. - 383 с.
9. Онищенко Г.Г. Состояние и перспективы социально-гигиенического мониторинга // Пробл. соц. гигиены, здравоохран. и истории медицины. – 2002. – №2. – С. 23–29.
10. Пономаренко В.М., Москалец Г.М., Карлова А.Л. та ін. Пріоритетні напрями наукових досліджень з проблеми “соціальна медицина” у медичній науці України за даними експертної оцінки // Там же. – 2002. – №3. – С. 49–56.
11. Тронько М.Д. Комплексній програмі “Цукровий діабет” три роки // Діабетол. вісн. – 2002. – №2. – С. 3–4.
12. Цыб А.Ф., Иванов В.К. Отдалённые радиологические последствия Чернобыльской аварии // Материалы 2-й Междунар. конф. “Отдалённые медицинские последствия Чернобыльской катастрофы”, Киев, 1–6 июня 1998 г. / Под ред.: А.И. Нягу, Г.Н. Сушкевича. – К.: Чернобыльинтеринформ, 1998. – 150 с
13. Чепелевська Л.А. Медико-демографічна ситуація в незалежній Україні // Вісн. соц. гігієни та орг. охорони здоров'я України. – 2002. – №2. – С. 87–89.
14. Онищенко Г.Г. Актуальные проблемы методологии оценки риска и ее роль в совершенствовании системы социально-гигиенического мониторинга // Гигиена и санитария.- 2005. - №2. - С. 3-6.
15. Беляев Е.Н., Фокин М.В., Калиновская М.В. Состояние и перспективы ведения социально-гигиенического мониторинга в связи с реформированием госсанэпидслужбы // Гиг. и санитария, 2005. - №2. - С. 68-70.
16. Кундиев Ю.И., Чернюк В.И., Витте П.Н. и др. Изучение профессионального риска здоровью - актуальная проблема медицины труда // Журн. АМН Украины, 2001. - Т.7. -

№3. - С. 550-559.

17. Чернюк В.І., Вітте П.М. Оцінка ризиків здоров'я та управління ними як проблема медицини праці // Укр. журн. з пробл. медицини праці,- 2005.-№1.-С 47-53.
18. Голубев И.Р. О мониторинге «здоровье - окружающая среда» // Гиг. и санитария, 2001. - №4. - С. 66-68.
19. Родионова Г.К., Кропивко С.Г., Семенова В.Н. Автоматизированная система учета и анализа профессиональных заболеваний на основе персональных компьютеров // Медицина труда и пром. экологии, 1994. - №5-6. - С. 29-31.
20. Пищиков В.А., Лубянова И.П. Профессиональная заболеваемость в Украине (динамика за последние 10 лет, причины формирования) и пути сохранения профессионального здоровья населения // Сб. «Гигиена труда». - К., 1999. - Вып.30. - С. 13-23.
21. Кундієв Ю.І., Нагорна А.М. Професійна захворюваність в Україні у динаміці довгострокового спостереження // Укр. журн. з пробл. медицини праці. – 2005. - №1. - С. 3-11.
22. Чернюк В.И., Витте П.Н., Меняйло Н.И. и др. Критерии профессиональных рисков как основа для усовершенствования гигиенической классификации труда // Здоров'я та довкілля. - 2000. - №2.- С. 49-53.

<http://www.kegt-rshu.in.ua/> - сайт кафедри екології, географії та туризму РДГУ.